

Фомицька-Якубенко Т.В.

ОСНОВНІ ПРИЧИНИ НЕНАВМИСНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЕФОРМАЦІЙ У СОЦІОКУЛЬТУРНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Роль інформації у сучасному суспільстві набуває все більшої значущості. Інформація не тільки стала об'єктом споживання, конкретним товаром зі своєю цінністю й ринковою вартістю, а й певним чином обумовила соціокультурні вектори розвитку людства на сучасному етапі.

Зростання ваги інформації та інформаційних технологій стало причиною перегляду людської еволюції. Так, Д.М. Щербина, пропонує такий поділ історичного розвитку людства як виробника і споживача інформації:

- доісторичний період розвитку (від часу виникнення людини – близько 100 тис. років тому – і до IV-III тисячоліття до н.е.) тривав, коли людина власне була «умілою мавпою», що жила складно побудованим ієрархічним стадом. Спілкувалися люди усною мовою, що можна спостерігати і в ряду тварин;

- від III тис. років до н.е. і до початку н.е. були сформовані і розкласифіковані основні методи кодування – образні писемні мови, звукові писемні мови, музичні мови, мови тіла, одягу. Поява писемності («біблійна» епоха – від грецького слова «книга») ознаменувала початок історії. Завдяки писемності стало можливим розділити у часі й просторі джерело та одержувача інформації;

- наша ера (1-2000 роки) в основному мала накопичення і подальше структурування інформації у рамках мов, створених раніше [1; с. 92].

Л.Д. Рейман еволюцію суспільства пов'язує з інформаційними революціями, обумовленими появою нових технологій обробки інформації. Перша революція ґрунтується на винаходженні писемності; друга почалася в середині XVI ст., коли було винайдено книгодрукування; третя обумовлена освоєнням технічних засобів передачі інформації на основі використання електрики в кінці XIX ст.; четверта інформаційна революція у 70-х роках XX ст. привела до появи інформаційного суспільства. «Технологічною основою цієї революції стало винаходження мікропроцесорної технології і поява персонального комп'ютера, комп'ютерних мереж, комунікації, основаної на електронних, а не механічних та електричних засобах перетворення інформації, на мініатюризації всіх вузлів, пристроїв, приладів, машин, на програмно-керованих пристроях» [2]. Подібний, хоча з деякими особливостями, підхід до історії інформатизації суспільства наявний і у деяких зарубіжних авторів [див. 3].

Ролі інформації та можливостей її сприйняття в процесі біологічної революції присвячено статтю І.М. Фейгенберга й Р.Є. Ровенського [4], з якою перегукується дослідження О.С. Дріккера, де висунуто гіпотезу про тісний взаємозв'язок між чисельністю людського населення, його еволюцією та здатністю накопичувати, зберігати й передавати як генетичну інформацію виду, так і пов'язану з виживанням та функціонуванням різноманітних культурних і суспільних форм [5].

Слід відмітити, що майже всі дослідники еволюцію суспільства в інформаційному

плані пов'язують із зростанням точності та швидкості передачі інформації. У даній ситуації особливої *актуальності* набуває проблема адекватної обробки та сприйняття інформаційних потоків, у яких опиняється людина. Тому *метою* даної роботи є визначення основних видів, причин і ролі спотворень інформації в соціокультурній комунікації.

Об'єктом дослідження є феномен інформатизації суспільства та пов'язані з нею інформаційні деформації; *предметом* – результати і наслідки діяльності людини в інформаційному середовищі зі створення та засвоєння інформації, її оцінювання.

Новизна дослідження полягає в узагальненні та поєднанні наявного досвіду оцінювання основних причин ненавмисних інформаційних деформацій в системі соціокультурної комунікації.

Виходячи із цілей і обсягу даної роботи, під інформацією розумітиметься сукупність сигналів, даних, знань про різноманітні предмети і явища, яку створює, передає, сприймає чи засвоює людина і яка певною мірою впливає на окреме людське життя чи функціонування групи людей, спільноти тощо. Під спотворенням (деформацією) інформації матиметься на увазі створення, сприйняття чи засвоєння такої інформації, яка спричиняє (може спричинити) формування уявлень, що не відповідають дійсності, або неадекватних реакцій на явища і предмети навколишнього світу.

Розглянемо неусвідомлювані, ненавмисні деформації, які зустрічаються найчастіше, та причини їх виникнення.

На етапі збору даних може мати місце: а) брак даних через відсутність необхідного рівня розвитку теорії чи уявлень про дане явище чи предмет; б) обробка не всього масиву даних, а тільки його доступної частини; в) збір несуттєвої чи малозначущої інформації, що не задовольнятиме кінцеві цілі. Щодо останнього пункту можна в якості прикладу навести думку, висловлену американським автором щодо визначення ціннісних відношень через соціальні опитування: «Я залишаюся скептиком і переконаний, що опитування, які не змушують респондентів обирати серед реальних варіантів і протистояти компромісам, є позбавленими вартості. Дії кажуть промовистіше, ніж відповіді на опитування. Як на мене, дійсний прояв оцінювання – у політичних діях, бюджетах, законах, договорах, регулятивній політиці, військових стратегіях; в суді, корпораціях і профспілкових рішеннях; у споживацько-покупацькій поведінці; у медичних перевагах, а також у різниці оплати кваліфікованої та некваліфікованої праці та страхових схемах – котрі розповідають набагато більше, ніж випадково виражені “точки зору”» [6; с. 430].

Таким чином, при зборі інформації закладаються основні причини майбутніх спотворень, але власне деформації ще не мають місця, бо «проста фізична реєстрація прийнятого сигналу ще не означає, що отримано інформацію із джерела, якщо за допомогою відомих споживачу правил із цього сигналу не буде отримано зміст» [7; с. 275].

Переробка даних є власне вилученням змісту із зареєстрованого сигналу. На цьому етапі закладається найбільша кількість можливих інформаційних деформацій, бо той, хто її оброблятиме, має визначити, за якими правилами буде проводитися цей процес.

Ми маємо пам'ятати, що основним носієм культурної інформації є людина. «Причому носій цей вкрай нестійкий, має надто низьку інформаційну ємність і здатний до переносу дуже малої долі культурного накопичення» [5; с. 40]. Звузивши значення даного судження з історичного процесу культури до конкретного моменту і конкретної людини, зауважимо, що через свої біологічні особливості людина не здатна вмістити весь обсяг соціокультурного досвіду, накопиченого протягом історії.

Особливо це стає актуальним у часи, коли обсяг інформації різко збільшується. Зокрема, збільшення обсягу інформаційних потоків частина дослідників, як було зазначено вище, пов'язує з появою цивілізації. Тобто йдеться насамперед про соціокультурну інформацію, необхідну особі для повноцінного включення в цивілізаційні процеси.

На сьогодні для соціальної адаптації людина має засвоїти певний набір знань, умінь і навичок. Мінімальний необхідний рівень в українському суспільстві в наш час визначається неповною середньою освітою (9 класів). За цей час людина має навчитися читати, писати, рахувати, а також засвоїти базові знання з різних дисциплін: фізики, математики, хімії, біології, географії тощо. Цей мінімум може гарантувати лише те, що дана особа знайде свою соціальну й економічну нішу в суспільстві. Але з точки зору історії людства цей мінімум є тисячолітнім досвідом усіх попередніх поколінь. Тобто уже на етапі неповної середньої освіти концентрація інформації, виражена у формі знань та навичок практичного освоєння навколишнього світу, у багато разів (можливо, сотні тисяч) перевищує інформаційний концентрат, отримуваний, скажімо, 500 років тому протягом усього життя людини.

На наступних етапах освіти відбувається поглиблення набутих знань і спеціалізація. З одного боку, сучасний рівень розвитку науки і техніки обумовив таке збільшення обсягу інформації, що фахова спеціалізація стала необхідною умовою більш-менш нормального функціонування суспільства, яке прагне і надалі використовувати наявне і будь-коли можливе знання про навколишній світ в інтересах задоволення своїх основних потреб. З іншого боку, саме ця спеціалізація все далі унеможлиблює споживання й обробку людиною різноманітної інформації, бо все більше часу витрачається на ще більше занурення у фахові глибини (невипадково останнім часом все більше уваги приділяється розвитку системи «безперервної» освіти протягом усього життя людини).

Отже, необхідність соціалізації індивіда, що в теперішній час уявляється тісно пов'язаною із трудовою діяльністю (тобто працевлаштуванням), зумовлює певне обмеження оброблюваної ним інформації, а також, як наслідок, обмеження у виборі правил і методів даної обробки. Таким чином, у конкретно-особистісному масштабі може виникати спотворення через залучення доступних, але неадекватних або невичерпних для даного випадку методів і правил отримання смислу з інформаційного повідомлення. Можна припустити, що прикладом втілення даної проблеми є суперечка між «фізиками» й «ліриками».

Причинами спотворення інформації на етапі обробки даних можуть бути і психофізіологічні особливості конкретної особи, які вже є цариною медицини та психології. Сюди можна віднести такі явища, як дальтонізм (спотворене сприйняття

кольору), зниження гостроти слуху чи зору тощо. Подібні відхилення від норм, прийнятих у суспільстві, обумовлюють обмеження, що накладаються на функціонування особи в окремих сферах діяльності (наприклад, заборона дальтонікам керувати автомобілем, обмежені можливості в працевлаштуванні тощо).

Якщо в попередньому випадку маємо справу зі спробами суспільства зменшити негативні наслідки спотворення інформації шляхом нормативного регулювання, то в рамках міжособистісної комунікації такі заходи стають неефективними.

Взаєморозуміння, вміння донести інформацію до співрозмовника залежать від багатьох факторів, для яких поки що не існує суспільно визнаних норм і методик регулювання.

По-перше, це психічні особливості сприйняття та переробки інформації. Зокрема у рамках методики НЛП (нейролінгвістичного програмування) розроблено синтонічну модель спілкування. Її цікавість полягає в тому, що авторами запропоновані кілька категорій репрезентативних систем людини. Залежно від того, якому способу сприйняття та збереження інформації конкретний індивід віддає перевагу, виділяють такі типи репрезентативних систем: 1) візуальна (зорово-образна); 2) аудіальна (слухова); 3) кінестетична (дотикова); 4) (у класичній тріаді, запропонованій Х. Адлером, відсутня) «людина розсудку» або «комп'ютер» – особа, що реагує не на свої відчуття, а на позначки, найменування, слова, «ярлики», якими позначає всі свої відчуття й образи [8; с. 337]. Отже, способи обробки та збереження інформації можуть залежати від провідної репрезентативної системи людини і стати на заваді адекватній обробці повідомлення, якщо при його побудові не враховані психічні особливості реципієнта.

По-друге, інформаційні деформації можуть обумовлюватися особливостями соціокультурного життєвого простору людини. До таких особливостей віднесемо історичні, політичні, релігійні та інші, тобто які безпосередньо впливають на світогляд як окремої людини, так і спільнот у цілому.

Так, теперішнє сприйняття навколишнього світу різко відрізняється від уявлень первісних людей. Ми, озброєні знаннями та технологічними засобами ХХІ століття, з усмішкою сприймаємо повідомлення про те, що колись землю вважали пласкою частиною суші, що плаває по поверхні світового океану (лежить на спинах слонів, китів... – варіантів чимало). У процесі науково-технічного прогресу змінилися уявлення про світобудову, про людський організм (тепер ми вважаємо, що зорове сприйняття базується на обробці органами зору та мозком світлових потоків, а не на обмацуванні невидимими щупальцями, що виходять із очей, предметів оточення) тощо.

Із поширенням цікавості до східних релігій і вчень у західних суспільствах (в тому числі й українському) з'явилися групи прихильників і послідовників східної думки (буддизму, йоги і т.д.), а також ті, хто намагається поєднати певні аспекти східного та західного типу мислення (реріхівське учення; спроби кармічного діагностування та теоретичного обґрунтування причиново-наслідкових зв'язків у житті людини, що поєднують притаманну деяким східним ученням віру в реінкарнацію душі й у той же час прагнуть підвести теоретичну базу під чудотворчу силу православ'я та християнське розуміння гріха [9]). Звісно, що людина, котра приймає для себе ті чи інші судження як

вірні, буде керуватися ними у своєму житті й оцінювати отримувані повідомлення через призму свого світогляду.

По-третє, не будемо нехтувати й економічними чинниками при переробці інформації. Неможливо адекватно оцінити якість явища, якщо не володіти усією наявною базою даних щодо нього. Особливо вагомими ці чинники стають із винаходженням нових засобів комунікації та обробки інформації. Інформація стає товаром, продуктом виробництва, що тягне за собою розвиток цілої інфраструктури супровідних галузей. Поступово відбувається комерціалізація інформації (через витрати на засоби її оброблення, доставки, збереження і т.д.). «Комерціалізація інформації не знає ніяких меж. Жодне джерело не є вільним від приватизаційної хвилі, особливо якщо державна влада повністю на боці приватизаторів. І так, має місце явище позбавлення інформації, що розвивається серед інформаційного багатства» [10; с. 443].

Отже, інформація може спотворюватися через розбіжності у сприйнятті одних і тих же понять у автора та споживача повідомлення. Для виявлення інформаційних деформацій, зумовлених вищезазначеними причинами, уявляється доцільним використання прагматичного підходу, зразок якого можна знайти у роботі О.С. Кордобовського і С.Д. Політико [11]. Щоб не повторюватися, візьмемо приклад із філології.

Методика перекладу з однієї мови на іншу передбачає такий варіант, як відшукування найближчого за змістом еквівалента, якщо прямого перекладу не існує. Зокрема рос. «програмное приложение» можна розчленувати на дві частини і перекласти кожне слово окремо. Якщо з прикметником особливих проблем не виникає, то багатозначність іменника в російській мові зумовлює низку варіантів при перекладі на українську. Згідно зі словником «**приложение** 1) (действие) прикладення, (неоконч. – еще) прикладання; (применение) застосовування; 2) (добавление) додаток», й одразу відкинемо варіант перекладу граматичного терміна. Якщо взяти до уваги, що дане словосполучення є терміном, пов'язаним із програмним забезпеченням ЕОМ, і він, у свою чергу, є перекладом англійського слова «application», яке в даній галузі є терміном, але в ширшому вживанні має близько 10 значень: 1) прохання, заява, форма заяви, 2) застосовування, використання, вживання; прикладання; застосовність, придатність, 3) накладання; 4) матем. накладення; 5) компрес, 6) аплікація, вишивка, 7) застосування (ліків), 8) старанність, ретельність, 9) комп'ют. прикладна задача, програма. З урахуванням цього переклад даного сполучення як «програмний додаток» не є адекватним. Для української мови вже стало історичною традицією часто нову термінологію отримувати через посередництво російської мови, що інколи викликає певні труднощі. Розглянемо, як відбулося неадекватне оброблення наведеної вище інформаційної одиниці з точки зору прагматики.

Оскільки у даній комунікативній ситуації бере участь три суб'єкта, позначимо їх згідно із шляхами запозичення даного поняття Х – англійська мова, Y – російська мова, Z – українська, А – інформаційне повідомлення, V_1, V_2, \dots, V_n – смисли даного повідомлення в англійській мові (для російської), C_1, C_2 – смисли даного повідомлення в російській мові (для української).

Для X область A включає $B_1, B_2 \dots B_9$

Y погоджується, що A включає $B_1, B_2 \dots B_9$

Далі суб'єкти переходять до конкретизації (звуження) предмета комунікації:

X стверджує, що A включає тільки B_9

Y сприймає, що A включає тільки B_2

На цьому етапі підміняється вужче поняття ширшим, але поки що спотворення немає, бо для Y B_2 включає B_9). При отриманні повідомлення від Y проблемою для Z є правильна переробка даних. Якщо Z не знає, яка інформація була передана посереднику (Y) від X , то матиме місце така переробка:

Y стверджує, що A включає тільки B_2

Для Z область B_2 включає C_1, C_2 , де C_1 включає B_2 , а C_2 – абсолютно нове значення

Враховуючи те, що Y від X отримав однослівне повідомлення, а видав для Z двослівне, скоріше за все Z піде шляхом найменшого опору і оброблятиме вже два повідомлення. Як було сказано вище, з перекладом прикметника не виникає проблем – він так і залишається прикметником. Але іменник для Z може стати перепорою на шляху до розуміння отриманого сигналу. Оскільки для Z важко сполучити з наявним уже прикметником C_1 , то зрештою Z сприймає, що A включає C_2 .

Якщо суб'єкти комунікації домовляться між собою про межі, що окреслюють область повідомлення, то проблема буде вирішена. Та якщо іти чітко за логікою, то цілком слушно зробити висновок, що через брак інформації результат може стати несподіваним:

Z сприймає, що A включає C_2

Для Z область C_2 лежить за межами області A

Z сприймає, що $A \in \text{не } A$.

Під час зберігання інформації найчастіше причиною спотворення стає механічна втрата або пошкодження носія інформації – звукового, відео-, фото-, паперового (рукописного чи машинописного, креслення, схеми тощо), електронного (жорсткі та гнучкі носії тощо).

До того ж інформація не є сталим явищем – вона може застарівати. Яскравим прикладом застаріння інформації наявні в документообігу. По-перше, в організаційно-розпорядчій документації (наказах, розпорядженнях тощо) часто положення попереднього документа можуть скасовуватися пізнішим. Такі ж випадки трапляються і в інших видах документів, а також стосуються окремих реквізитів, що мають чітку часову характеристику – візи, резолюції тощо. Дані реквізити на одному паперовому носії можуть суперечити один одному, тому прийнято чинним вважати пізніше датований елемент, тоді як проставлені раніше втрачають юридичну силу. По-друге, в тому ж документообігу прийнято виділяти за юридичною силою чинні і нечинні документи. До нечинних зокрема відносять і ті, що втратили юридичну силу через витікання терміну дії. Такі документи є неінформативними через те, що розміщена в них інформація або застаріла за змістом, або не має підтвердження чинності (наприклад, прострочений студентський квиток, паспорт, у якому не вклеєна фотокартка відповідно до віку тощо).

Якщо говорити про етап передачі інформації, то можна виділити такі можливі

причини спотворення:

- передача інформації, спотвореної на попередніх стадіях (переробки та зберігання);
- обмежені можливості системи, що сприймає інформацію (і людини в тому числі);
- обмежені можливості транслятора повідомлення.

Конкретні способи і прийоми спотворення інформації на цьому етапі мають багато спільного із тими, що розглядалися вище. Так, людину можна вважати системою з обмеженими можливостями для повноцінної трансляції та сприйняття інформації. Тут відіграють роль і біологічні фактори (коротка тривалість життя, обмеженість органів почуттів), і політико-економічні (культурна чи економічна блокада певної держави чи нації, реклама як рушійна сила торговельно-економічних стосунків, панівна ідеологія), і світоглядні («окуляри» певної релігії, наукового напрямку тощо).

Підсумовуючи сказане вище, зазначимо, що основними причинами ненавмисних інформаційних деформацій у соціокультурній комунікації на сьогодні можна вважати брак інформації та недосконалість систем, які передають чи отримують інформацію. Людина через біологічні, соціокультурні, політико-економічні причини є недосконалою інформаційною системою і змушена виробляти допоміжні засоби зберігання й обробки інформації.

Серед основних видів цих інформаційних деформацій в системі соціокультурної комунікації можна виділити дві групи: 1) викликані психофізичними особливостями осіб-комунікантів; 2) зумовлені соціокультурними процесами (застарівання інформації, залежність її обробки й оцінювання від соціокультурного середовища, особистих переваг тощо).

Застосування прагматичного підходу в багатьох випадках дозволяє виявляти спотворення інформації як у рамках міжособистісної комунікації, так і в ситуаціях міжкультурного спілкування.

Хоча цілком слушною на сьогодні є думка, що «вичерпна інтерпретація інформації є практично нерозв'язним завданням...» [11; с. 109], аналіз еволюції людства з точки зору розвитку інформаційних технологій дає підстави стверджувати, що саме прагнення розв'язати це завдання, можливо, подекуди несвідоме, є вагомим рушієм на шляху до інформаційного суспільства й прогресу взагалі.

Література:

1. Щербина Д.Н. Время, цивилизация, Интернет // Философия науки. – 2000. – № 1 (7). – С. 92-95.
2. Рейман Л.Д. Информационное общество и роль телекоммуникаций в его становлении // Вопросы философии. – 2001. – № 3. – С. 3-9.
3. Див.: Technology as a Human Affair. – Mc Grow-Hill Publishing Company, 1990 – 495 p.
4. Фейгенберг И.М., Ровенский Р.Е. Информационная модель будущего как программа развития // Вопросы философии. – 2000. – 5. – С. 76-87.
5. Дриккер А.С. Человечество: информационный идеал // Человек. – 2000. – № 1. – С. 37-45.
6. Lowrance W.H. The Relation of Science and Technology to Human Values // Technology as a Human Affair. – Mc Grow-Hill Publishing Company, 1990 – P. 420-436.

7. Семенков О.И. Информация // Новейший философский словарь / Сост. А.А. Грицанов. – Мн.: Изд. В.М. Скакун, 1998 – С. 274-276.
8. Самыгин С.И., Столяренко Л.Д. Психология управления – Ростов н/Д.: Изд-во «Феникс», 1997 – 512 с.
9. Лазарев С.Н. Диагностика кармы: Книги 1-9.
10. Herbert I. Shiller. Paradoxes of Information Age // Technology as a Human Affair. – Mc Grow-Hill Publishing Company, 1990 – P. 436-460.
11. Кордобовский О.С., Политыко С.Д. Человек в информационном пространстве // Человек. – 1998. – № 6. – С. 104-112.